

TANULMÁNYOK

Jacques Lacan

**A TÜKÖR-STÁDIUM MINT AZ ÉN FUNKCIÓJÁNAK KIALAKÍTÓJA,
AHOGYAN EZT A PSZICHOANALITIKUS TAPASZTALAT FELTÁRJA A
SZÁMUNKRA***A 16. Nemzetközi Pszichoanalitikus Kongresszuson,
Zürichben, 1949. július 17-én tartott előadás

A tükör-stádium fogalmát legutóbbi kongresszusunkon vezetem be, tizenhárom évvel ezelőtt. Ez a fogalom azóta többé-kevésbé meggyökeresedett a francia csoport szóhasználatában, mégis, úgy gondolom, érdemes újból felhívni rá az Önök figyelmét. Ma különösképpen azért, mert a tükör-stádium fogalma fényt deríthet az én (je) funkciójára, ahogyan ezt a pszichoanalitikus tapasztalat feltárja számunkra. Olyan tapasztalat ez, amely szembeállít bennünket minden olyan filozófiával, amely közvetlenül a *Cogitóból* származik.

Talán vannak Önök között, akik emlékeznek a viselkedésnek arra az aspektusára, amely számunkra kiindulópontul szolgál, nevezetesen arra, amelyet az összehasonlító lélektan következő ténye világít meg. Az ember kicsinyének van egy – bármennyire rövid ideig is tartó – életszakasa, amikor még a csimpánz is túltesz rajta eszközhasználati intelligenciában, mégis felismeri már a tükörben a saját képmását mint olyant. Ezt a felismerést jelzi – megvilágító erejű mimikával – az *aba-élmény*, amelyben Köhler szerint a helyzeti appercepció, az intelligens cselekvés lényegi mozzanata fejeződik ki.

Ez a cselekvés nem oltódik ki – miként a majomnál –, midőn kiderül, hogy a kép üres. A gyermeknél azonnal tovább folytatódik egy gesztus-sorozatban, amelyben játékos formában megtapasztalja a képnek tulajdonított mozdulatok és a visszatükrözött környezet, valamint e virtuális komplexum és az általa megkettőzött valóság viszonyát – amely valóság lehet a gyerek saját teste vagy az őt körülvevő személyek és tárgyak.

Baldwin óta tudjuk, hogy ez az esemény hat hónapos kortól kezdve bekövetkezhet. Ismétlődése gyakran késztetett arra, hogy eltűnődjek a tükör előtti csecsemő megragadó látványán. Ez a csecsemő még nem tud járni, sőt, felállni sem, emberi kéz vagy láb mesterséges támasz tartja (amit mi franciák „*trotte-bébé*”-nek nevezünk), de aki diadalmas erőfeszítéssel legyőzi a támasz akadályait, kissé előrehajló testtartást vesz fel, hogy visszahozhassa és így tekintetével rögzíthesse a kép egy-egy pillanatnyi aspektusát.

Véleményem szerint ennek a tevékenységnek tizennyolc hónapos korig megmarad a jelentése, amelyet én tulajdonítottam neki. Ez a jelentés egy mindmáig problematikus libidinális dinamikát sejtet, s egyszersmind az emberi világ olyan ontológiai struktúrájára utal, amely a paranoiás megismeréssel kapcsolatos elgondolásaimhoz illeszkedik.

Arról van csupán szó, hogy a tükör-stádiumot *mint egy identifikációt* kell felfognunk, abban a teljes értelemben, amelyet az analízis adott ennek a kifejezésnek. Vagyis nem más, mint az az átváltozás, amely az alanyban megy végbe olyankor, amikor egy képet magáévá tesz, egy képet, amelynek e fázis-hatáshoz való eleve hozzárendeltségét jól kifejezi az ősi *imago* szó, ahogyan az a pszichoanalitikus elméletben használatos.

Az, hogy ez a még mozgási tehetetlenségben és táplálkozási függőségben elmerült lény, az ember kicsinye, ebben az *infans* stádiumban saját tükörképét diadalmasan elsajátítja, egy kitüntetett helyzetben mutatja fel azt a szimbolikus mátrixot, amelyben az én (je) elsődleges formában kristályosodik ki, mielőtt még objektiválna a másikkal való azonosulás dialektikájában, s mielőtt még a nyelv nem kölcsönöz neki univerzális alanyi funkcióit.

Ezt a formát egyébként *ideális-én*-nek (je-idéal)¹ kellene neveznünk, ha egy ismert rubrikába akarnánk besorolni, abban az értelemben, hogy ez a másodlagos azonosulásoknak is az alapja. Ez utóbbiakhoz sorolom a libidinális normalizáció funkcióit. A lényeg azonban az, hogy ez a forma az *ego* (moi) instanciáját, még mielőtt az elnyerné társadalmi meghatározottságát, egy *fikciós* vonalban helyezi el, amelyet soha nem lehet magára az egyénre redukálni – pontosabban, amely csak aszimptotikusan éri utol az alany fejlődését (la devenir), bármi legyen is azoknak a dialektikus szintéziseknek a sikere, amelyek révén énként (je) kell megoldania a saját valóságával való viszályait.

A tény az, hogy a test teljes formája, amellyel az alany csalóka káprázatában megelőzi fizikai képességeinek megérését, számára csupán mint *Gestalt* van adva, tehát valami olyasféle külsőlegességben, amelyben ez a forma bizonyosan inkább alkotó, mint alkotott, de amelyben az alany előtt teret elfoglaló méretben (un relief de stature) jelenik meg, s ez lerögzíti a formát; valamint egy szimmetriában, amely megfordítja azt, szemben azokkal a féktelen mozgásokkal, amelyekkel – érzései szerint – megelevenítik ezt a formát. Így ez a *Gestalt* – amelynek pregnanciája a specieshez van kötve, jóllehet mozgási stílusa még alig felismerhető – megjelenésének e két aspektusával egyszerre szimbolizálja az én (je) mentális állandóságát és előrevetíti annak elidegenedésre való rendeltetését. A *Gestalt* még terhes (elle est grosse) azokkal az összefüggésekkel, amelyek az én-t (je) összekötik a szoborral, amelybe az ember belevetíti magát, valamint a fantomokkal, amelyek uralkodnak rajta, s végül, egy ambivalens viszonyban összekötik az automatával, amelynek révén kiteljesedni látszik az általa fabrikált világ.

A mi kíválságunk, hogy meglássuk az *imago*ké fátyollal takart arcának körvonalait a mindennapi tapasztalatban és a *szimbolikus hatékonyság*² homályában. Az *imago*ké számára a tükörkép a látható világ küszöbének látszik, ha hitelt adunk a tükör-diszpozíciónak, amely a hallucinációban és az álomban a *saját test imagóját* jeleníti meg, legyen szó akár egyéni vonásairól, sőt akár fogatékosságairól vagy tárgy-projekcióiról, vagy, ha figyelembe vesszük a tükör-szerepét abban, hogy megjelenik a *hasonmás* (double), amely mögött egyébként heterogén pszichikai realitások vannak.

Hogy egy *Gestalt* képes a szervezetre alakító hatást kifejteni, azt biológiai kísérlet bizonyítja, amely maga is oly idegen a pszichikai kauzalitás elvétől, hogy még csak rá se tudja szólni magát arra, hogy ennek az elvnek megfelelően fogalmazza meg magát. Ez azonban nem akadályozza meg abban a felismerésben például, hogy a nőstény galambnál a nemi mirigy érésehez szükséges feltétel egy azonos fajtához tartozó társ látványa, függetlenül annak nemétől. Ez a feltétel önmagában is elégséges olyannyira, hogy hatása akkor is elérhető, ha az egyed egy tükör visszatükröződő felületének hozzáférhető közelségébe helyezük. Hasonlóképpen, a vándorsáska esetén ugyanazon nemzedéken belül elérhető a magányos formáktól a nyájformára való áttérés, ha az egyed bizonyos fejlődési szakaszban kiteszik egy hozzá hasonló kép kizárólagosan vizuális hatásának, feltéve, ha ezt a képet a fajtára jellemző mozgásnak

elégségesen megfelelő stílusú mozgás eleveníti meg. E tények a homeomorfikus azonosulás rendjébe tartoznak, s ez a fajta azonosulás maga is beletartozik a szépség mint alakító és mint erogén tényező tágabb problémakörébe.

A homeomorfikus azonosulás eseteiként felfogott mimikri tényei sem kevésbé érdekesek itt számunkra, amennyiben a tér jelentésének problémáját vetik fel az élő szervezet számára. A pszichológiai fogalmak aligha tűnnek kevésbé alkalmasnak arra, hogy megvilágítsák e tényeket, mint azok a nevetséges kísérletek, amelyek megpróbálják ezeket az alkalmazkodás állítólag uralkodó törvényeire visszavezetni. Elegendő, ha felidézzük azt a fényt, amely átvilágította Roger Caillois gondolatait, amikor (még kiforratlanul és frissen szakítva azzal a szociológiai iskolával, amelyben nevelkedett), bevezette a *legendás pszichaszténia* (psychasténie légendaire) fogalmát, amelyen a morfológiai mimikrit értette – mint téri megszállottságot annak derealizáló hatásában.

Én magam pedig kimutattam, hogy a társadalmi dialektikában, amely az emberi megismerést mint paranoiás megismerést³ strukturálja, az emberi megismerésnek a végy erőtere vonatkozásában miért van nagyobb autonómiája, mint az állatnak, s azt is, hogy az emberi megismerés miért abban a „csekély realitásban” (ce peu de réalité) van determinálva, amely a szürrealisták elégedetlenségét váltja ki. Ezek a megfontolások késztettek arra, hogy a térnek a tükör-stádiumban megnyilvánuló megragadó hatásában, még e dialektikát megelőzően felismerjem azt a hatást, amely az embernél természetes valóságának organikus elégtelenségéből adódik – ha egyáltalán van valamilyen értelme a „természet” kifejezésnek.

Arra jutottam tehát, hogy a tükör-stádium nem más, mint az *imago*-funkció sajátos esete, vagyis az a funkciója, hogy viszonyt létesítsen a szervezet és annak külvilága – vagy, ahogy mondják, az *Innenwelt* és az *Umwelt* – között.

Az embernek a természethez való ilyen viszonyát azonban megrontja egy hasadás, amely szervezetének lényegét érinti, egy eredendő Viszály, amelyről a rossz közérzet (malaise) és a koordinálatlan mozgások tünetei árulkodnak az újszülött kor hónapjaiban. A piramidális rendszer anatómiai befejezetlenségének objektív fogalma, valamint az anyai szervezet humorális maradványai bizonyítják azt, amit az ember tényleges, *speciális születési éretlenségének* nevezek.

Jegyezzük meg zárójelben, hogy ezt a tényt az embriológusok is számon tartják, mint *főtalizációt*, amely kimutatja az idegrendszer tengely (névraxe) úgynevezett felső apparátusának elsődlegességét, és különösen az agykérgét, amelyet a pszicho-sebészeti beavatkozások alapján a szervezeten belüli tükröként foghatunk fel.

Ezt a fejlődést idői dialektikaként éljük meg, s ez az a dialektika, amely az egyén kialakulását döntően történeti dimenzióba vetíti. A *tükör-stádium* dráma, amelynek belső hajtóereje az elégtelenségtől az eljövendő meglátásáig szárnyal. Ez a dráma mozgósítja a térbeli azonosulás ámitásába esett alany fantáziáit, amelyek darabjaira széthullott test képétől totalitásának ama formájáig terjednek, amelyet ortopédikusnak (orthopédique) nevezek, s végül, az elidegenedett identitásnak ama magára öltött páncélzatáig, amely merev struktúrájával meghatározza majd az alany egész szellemi fejlődését. Tehát, az *Innenwelt* és az *Umwelt* körének megszakadásából következik, hogy az ego (moi) kimeríthetetlenül igazolásra törekszik: saját „négyzetesítésére” (quadrature).

A darabjaira széthullott test (corps morcelé) – ezt a kifejezést ugyancsak én vezettem be elméleti rendszerünkbe – többnyire az álmokban jelenik meg, amikor az analitikus folyamat eléri az egyénnél az agresszív szétesés bizonyos szintjét. Akkor ez levágott végtagok, boncoláshoz kiperparált szervek képében jelenik meg, ez utóbbiak pedig szárnyat növesztenek és fegyvert fognak belső (intestine) sanyargatásokra. Festményein Hieronymus Bosch, a látnok, örök időkre jelenítette meg ugyanezeket, ahogyan a tizenötödik századtól kezdve megjelentek a modern ember képzeletbeli

zenitjén. De ez a forma szinte megfoghatóan mutatkozik a szervezet síkján, azokon a törésvonalakon, amelyek meghatározzák a fantáziabeli anatómiát, ahogyan az a hisztéria szkizoid vagy görcsös tüneteiben megnyilvánul.

Az én (je) kialakulását ugyanakkor az álmoképekben elsáncolt erődítmény vagy stadion szimbolizálja. Ez a belső arénától a külső övezetig s az azt körülvevő törmeléken és mocsaras területig két, egymással szemközt lévő harcmezőre oszlik, ahol az alany a fenséges és távoli belső kastély keresésének útvesztőjébe téved, s amelynek formája egészen meghökkentő módon jelképezi az „ösztön-ént”, az *Azt* (ça). Ami pedig a mentális síkot illeti, itt láthatjuk megvalósulni ezeknek az erődítményeknek a struktúráit, s ezeknek a metaforája spontán módon, mintegy magából az alany tüneteiből bukkan fel, hogy ezúttal a kényszerneurozisz mechanizmusait jelöljék: az inverziót, az elszigetelést, a megkettőzést. A megsemmisítést és az áthelyezést.

De ha csupán ezekre a szubjektív adatokra építenénk – bár igen kevésbé függetlenül őket ama tapasztalat feltételétől, amelynek alapján úgy tűnik számunkra, hogy ezek az adatok egy nyelvészeti technikához tartoznak –, akkor elméleti próbálkozásainkat az a vád érhetné, hogy azokat egy felfoghatatlan abszolút alanyba projiciáljuk. Ezért a számos objektív adatra támaszkodó, itt bemutatott hipotézisben a *szimbolikus redukció módszerének* irányítására bízom magamat.

Ez az *ego elhárító mechanizmusai*ban (défenses du moi) egy genetikai sorrendet állapít meg, amely megfelel Anna Freud nagy munkája első részében kifejezett kívánságának, és a hisztériás elfojtást, valamint annak visszatéréseit (egy gyakran hangoztatott előítélettel szemben) archaikusabb szintre helyezi, mint amelyen a kényszeres inverzió és annak elszigetelő mechanizmusai vannak; ez utóbbiakat pedig még korábbra helyezi, mint a paranoid elidegenülést, amely a tükör-én (je spéculaire) szociális énbe (je social) való átfordulásának idejét jelzi.

Ez az momentum, amikor a tükör-stádium véget ér, és beindítja – a hasonló *imagójával* való azonosulás és az eredeti féltékenység drámája révén (amelyet Charlotte Bühler iskolája oly kitűnően feltárt a gyermeki *transzitivizmus* tényeiben) – azt a dialektikát, amely ettől kezdve az ént (je) társadalmilag feldolgozott helyzetekhez köti.

Ez az a pillanat, amikor az emberi tudás mint olyan véglegesen átbillen a másik vágya által való közvetettségbe, amikor kialakulnak a tudás objektumai a másikkal való versengés során létrejövő elvont egyenértékűségben, az én (je) pedig olyan szerkezeté válik, amelynek számára az ösztönök minden előrenyomulása veszélyt jelent, még ha ez egy természetes éresnek felel is meg – vagyis az éres normalizációja maga is kulturális közvetítéstől függ, ahogyan ez a szexuális tárgy kapcsán jól megfigyelhető az Ödipusz-komplexusban.

A primér nárcizmus fogalma, amellyel az analitikus tan az e pillanatnak megfelelő libidinális investíciót jelöli, a mi felfogásunk értelmében arra utal, hogy a tan feltalálói mélysegesen tudatában voltak a szemantika lappangásainak. De megvilágítja azt a dinamikus ellentétet is, amelyet eme libidó és a szexuális libidó között próbáltak meg feltárni az első analitikusok, midőn a romboló ösztönökre, sőt a halálösztönre hivatkoztak, hogy megmagyarázzák a nárcisztikus libidó nyilvánvaló kapcsolatát az én (je) elidegenítő funkciójával, az agresszivitást, amely előtör belőle a másikkal való minden viszonyban, legyen az akár a legszamaritánusabb segítség.

Ezzel tulajdonképpen eljutottak a létnek ahhoz a negativitásához, amelynek valóságát oly erősen hirdeti a lét és a semmi mai filozófiája.

Sajnálatos módon azonban ez a filozófia ezt a negativitást csak egy önmagában elégséges tudat határain belül képes megragadni, amely tudat, mivel saját premiszái közé van zárva, az *egót* (moi) alkotó félreismerésekhez láncolja az autonómia illúzióját, amelyre ráhagyatkozik. Ez a szellemi játszadozás, amely különös módon éppen az analitikus tapasztalatból vett kölcsönzésekből táplálkozik, abban az elbizakodottságban csúcsosodik ki, hogy egy egzisztenciális pszichoanalízist akar bevezetni.

Amikor a végpontjára jutott egy olyan társadalom történelmi vállalkozása, amely nem ismeri fel, hogy a hasznossági funkció mellett egyéb funkciója is volna, és abban a szorongásban, amelyet az egyén él át a társadalmi kapcsolat „koncentrációs” (concentrationnaire)⁴ formája előtt, amely megkoronázni látszik erőfeszítéseit, az egzisztencializmust aszerint kell megítélni, hogy miként igazolja azokat a szubjektív zsákutcákat, amelyek valójában belőle származnak: a szabadság, amely sohasem autentikusabb, mint a börtönfalak között; az elkötelezettség követelménye, amely a tiszta tudatnak azt a képtelenségét fejezi ki, hogy ura legyen bármely szituációnak; a szexuális kapcsolatok voyeurista-szadisztikus eszményesítése; a személyiség, amely csak az öngyilkosságban valósítja meg önmagát; a másik tudata, amely csak a hegeli gyilkosságban elégülhet ki.

Ezeknek az állításoknak minden tapasztalatunk ellentmond, minthogy ez arra int bennünket, hogy az egót (moi) ne úgy fogjuk fel, mint ami lényegében az észlelés-tudat rendszer középpontjában helyezkedik el, s ne is úgy tekintjük, mint amit a „realitáselv” strukturál; ez az elv egy olyan tudományos előítéletet fejez ki, amely szemben áll a dialektikus megismeréssel. Tapasztalatunk arra tanít, hogy inkább a *féltreismerő funkcióból* kell kiindulnunk, amely az egóra (moi) minden struktúrájában jellemző, s amelyet Anna Freud oly világosan felismert. Hiszen ha a *Verneinung* (tagadás) a legnyilvánvalóbb formáját képviseli is, hatásai rejtettek maradnak mindaddig, amíg nem vetül rá valamennyi fény a sorsszerűség szintjén, s ez az ahol az „öszön-én”, az *Az (ça)* megnyilvánul.

Így válik érthetővé az én (je) alakulataira oly sajátosan jellemző tehetetlenség, amelyben felfedezhetjük a neurózis legtágabb meghatározását – miként az örület legáltalánosabb képlete az alanynak az adott helyzet által való elragadtatottságból következik, nemcsak azé az örületé, amely az elmeigényintézetek falai közt senyved, hanem azé is, amely dörgésével és tombolásával megsüketíti a földet.

A neurózis és a pszichózis szenvedései számunkra a lélek szenvedélyeinek iskoláját jelentik csakúgy, mint ahogy a pszichoanalitikus mérleg karja, amikor kiszámítjuk fenyegető, egész közösségeket érintő elhajlását, jelzi a polgári szenvedélyek megfeneklését (amortissement des passions de la cité).

A természetnek és a kultúrának e találkozási pontján, amelyet oly makacsul kémlel korunk antropológiája, egyedül a pszichoanalízis ismeri fel az imaginárius szolgálásnak ezt a csomóját, amelyet a szerelemnek kell újra és újra feloldania vagy elvágnia.

Számunkra az altruista érzés ígéret nélküli, hiszen mi éppen azt a rejtett agresszivitást hozzuk felszínre, amely az emberbarát, az idealista, a pedagógus, sőt a reformer cselekedetei mögött rejlik.

Az alanynak alanyhoz fordulásában, amelyet mint lehetőséget fenntartunk, a pszichoanalízis elkísérheti a páciens az „*ez vagy Te*” eksztatikus határáig, ahol feltárul számára sorsa halandó mivoltának rejtjele, de nem pusztán a mi analitikusi praxisunk hatalmán múlik, hogy elvezessük őt addig a pillanatig, ahol megkezdődik az igazi utazás.

Erdélyi Ildikó és Füzeses Éva fordítása

JEGYZETEK

* Lacan tanulmányának eredeti címe: *Le stade du mirror comme dormateur de la fonction du Je, telle qu'elle nous est révélée dans l'expérience psychanalytique*. A tanulmányt az *Écrits*-ből vettük át (Seuil, Paris, 1966. 93-100. o.). A magyar fordítást összevetettük Alan Sheridan angol fordításával, amely az *Écrits. A Selection* c. kötetben jelent meg (Norton,

New York, 1977. 1-7. o.). A magyar fordítás Erdélyi Ildikó nyersfordításán alapul, amelyet Füzesséry Éva dolgozott át, s végül a szerkesztők öntötték végső formába. A szövegben - az angol fordításnak megfelelően - a *moi*-t egónak, a *je*-t énnek "magyarítottuk". Megjegyezzük, hogy a freudi Es (angol és latin *id*, francia *ça*) mostanára általánosan elfogadottá vált magyar megfelelője, az "ösztön-én", tökéletesen ellentmond a lacani felfogásnak, hiszen eszerint az Es éppen hogy a "nem-én". A klasszikus, Kosztolányi-féle "ősvalami" ebből a szempontból pontosabb, de a lacani kontextusban talán helyesebb volna a teljesen semleges - bár nyelvileg nem éppen korrekt - "az *Az*" kifejezést használni. (*A szerke.*)

¹ Ebben a cikkben meghagytam a freudi *Ideal-Ich* eme különös fordítását anélkül, hogy megindokolnám, de hozzátéve, hogy ezt később már nem tartottam meg.

² Vö. Cl. Lévi-Strauss, *L'efficacité symbolique. Revue d'histoire des religions*, janvier-mars, 1949.

³ Lásd *Écrits*. 111. és 180. o.

⁴ A *concentrationnaire* jelző a második világháború után született a koncentrációs táborok életének leírására. Egyes írók azután a „modern” élet általános jellemzésére is kiterjesztették ezt a kifejezést [az angol kiadás jegyzete].

~ ~ ~ ~